

انسجام متنی در ترجمه بهرامپور از قرآن کریم (مطالعه موردی: ترجمه سوره زلزال)

سید محمدحسن موسوی فخر*

تاریخ دریافت: ۹۷/۸/۲۰

تاریخ پذیرش: ۹۷/۱۲/۱۸

چکیده

صاحب‌نظران حوزه ترجمه بر این اعتقادند که میزان انسجام با میزان مبدأگرایی و مقصدگرایی مترجم ارتباطی تنگاتنگ دارد. بدین معنی که هر قدر ترجمه، محتوایی، تفسیری و توضیحی‌تر باشد، نسبت به ترجمه‌های مقید به متن مبدأ، تحت اللفظی و وفادار، دارای انسجام بیش‌تری است. در همین راستا، ترجمه *استاد ابوالفضل بهرامپور* از قرآن کریم ترجمه‌ای معادل و معنایی است که امتیازات لغوی، نحوی و بلاغی بارز و برجسته‌ای دارد؛ ولی از منظر انسجام و یکپارچگی، تا کنون محور سؤال و پژوهش قرار نگرفته است. از جمله سوره‌های کوچک قرآن، سوره "زلزال" است که کیفیت بالای انسجام در این سوره توسط برخی صاحب‌نظران به اثبات رسیده است. بر همین اساس، هدف اساسی این مقاله، ارزیابی موردی انسجام در ترجمه فارسی سوره یادشده به قلم *ابوالفضل بهرامپور* بر مبنای نظریه نقش‌گرا و نظام‌مند هلیدی و حسن ۱۹۸۵ م و با اعتماد به روش توصیفی-تحلیلی و آماری است.

کلیدواژگان: نظریه انسجام، هلیدی، سوره زلزال، ترجمه فارسی، ابوالفضل بهرامپور.

مقدمه و بیان مسأله

از جمله مهم‌ترین رویکردها در مطالعات زبان‌شناسی که به واسطه آن می‌توان به ماهیت افکار و تحلیل آن‌ها پرداخت، زبان‌شناسی نقش‌گرا است که در نقطه مقابل زبان‌شناسی صورت‌گرا قرار می‌گیرد. سردمداران نقش‌گرایی متفکرانی مانند گرایس، کونو، هایمز، ون ولین، آستین، هاپر (بانی دستور پیدایشی) و هلیدی (بانی دستور نظام‌مند) هستند. هلیدی که از جمله زبان‌شناسان مطرح در این حوزه است با الهام از مفهوم بافت موقعیت و نیز نظریه نظام ساختی جی. آر. فرث، زبان‌شناسی سازگانی یا نظام‌مند-نقشی را معرفی کرد که به رویکردی موفق در عرصه تحلیل متون تبدیل شد. همو، واحدهای بزرگ‌تر از جمله را در مطالعه زبان بررسی کرده و بر این اعتقاد بود که در تحلیل نباید فقط به کلمات و جملات متن توجه کرد؛ بلکه واحدهای بزرگ‌تری مانند پاراگراف را هم باید مطمئن نظر قرار داد (ر.ک: انصاری‌نیا و خزعلی، ۱۳۹۶: ۶).

رویکرد هلیدی غالباً بر دو عامل نظام و نقش استوار است و نام این نظریه نیز اساساً از همین مفاهیم اخذ شده است. هلیدی، فراتر از الفاظ و ظواهر زبان به کارکردهای آن می‌پردازد.

وی علاوه بر توجه به لایه‌های ساختاری جمله و متن، به لایه گفتمان متن به معنای بافت موقعیتی و غیر زبانی متن نیز توجه دارد. نظریه هلیدی، نقش‌گراست نه صورت‌گرا، و معنا بنیاد است نه نحو بنیاد، و متن را به جای جمله اساس کار خود قرار می‌دهد (ایران‌زاده و مرادی، ۱۳۹۳: ۱۱-۱۰). لذا، در این پژوهش، بر آن ایم تا به کاربست نظریه انسجام هلیدی در متن ترجمه فارسی *ابوالفضل بهرام‌پور* از سوره زلزال اقدام نموده و نشان دهیم که:

۱. آیا ترجمه مذکور از انسجام و هماهنگی برخوردار است؟

۲. عوامل انسجام‌بخش در این ترجمه کدام‌اند؟

روش مطالعه در این پژوهش نیز بدین صورت است که ابتدا نظریه هلیدی و زیرشاخه‌های آن در قالب جدول توضیح داده می‌شود، سپس به کاربست این نظریه با ترجمه *بهرام‌پور* از سوره زلزال پرداخته می‌شود. در خاتمه پژوهش نیز نتایج به صورت آماری و تحلیلی فرادید مخاطبان قرار داده می‌شود.

پیشینه پژوهش

در باب انسجام قرآن کریم پژوهش‌های متعددی نگارش یافته که به خاطر پرهیز از تکرار مکررات بدان‌ها پرداخته نمی‌شود. اما در راستای انسجام متنی قرآن و ترجمه فارسی آن، بر اساس الگوی هلیدی و حسن (۱۹۸۵م) پژوهش‌های اندکی صورت گرفته که آن هم غالباً جنبه تطبیقی و مقایسه‌ای با متن مبدأ را دارد. لذا تا کنون ترجمه‌ای فارسی به صورت مستقل مورد واکاوی انسجامی قرار نگرفته است. از آنجا که برخی نویسندگان (پاشازانوس و نبی‌پور، ۱۳۹۶) به بررسی عوامل انسجام در سوره زلزال پرداخته و ثابت نموده‌اند که این سوره از انسجام بالایی برخوردار است؛ لذا نگارندگان در امتداد همین پیشینه، به صورت مورد پژوهانه ترجمه فارسی بهرام‌پور را از همین سوره انتخاب نموده و مورد نقد و ارزیابی قرار داده‌اند تا روشن شود که آیا ترجمه فارسی این سوره نیز همانند اصل سوره دارای انسجام و هماهنگی هست یا خیر؟ قابل ذکر است که در مورد ترجمه فارسی *ابوالفضل بهرام‌پور*، تا آنجا که نگارندگان این پژوهش مطلع هستند، تا کنون پژوهشی با عنوان ارزیابی انسجام یا کارکرد عوامل آن انجام نشده است.

معرفی مختصر مایکل هلیدی

مایکل هلیدی در لیدز انگلستان در سال ۱۹۲۵ متولد شد و در سال ۱۹۵۵ از دانشگاه کمبریج مدرک دکترای خود را گرفت. وی در سال ۱۹۶۴ در کلاس‌های تابستانی که انجمن زبان‌شناسی امریکایی برگزار می‌کرد در ایندیانا به تدریس پرداخت. در سال ۱۹۷۳ در میشیگان تدریس می‌کرد و در زمینه‌های معناشناسی و دستور زبان انگلیسی نوین، پیشرفت زبان در اوان کودکی؛ زبان‌شناسی و هوش مصنوعی تألیفاتی داشته است (منشی زاده و ایشانی، ۱۳۹۳: ۱۲).

معرفی مختصر رقیه حسن

رقیه حسن در هند به دنیا آمد. مدرک کارشناسی خود را از دانشگاه الله آباد در ادبیات انگلیسی، تعلیم و تربیت و تاریخ دریافت کرد. پس از مهاجرت به پاکستان فوق لیسانس خود را در ادبیات انگلیسی از دانشگاه پنجاب لاهور اخذ کرد و به بریتانیا رفت و

موفق به دریافت درجه دکتری خود در رشته زبان‌شناسی از دانشگاه ادینبرگ گردید. در سال ۱۹۶۴، در طرح پژوهشی نافیلد با عنوان «بررسی زبان کودک» در دانشگاه لیدز شروع به کار کرد. مایکل هلیدی و رقیه حسن، هر دو در زمینه زبان‌شناسی نظام‌مند آثاری را به طور گسترده منتشر نموده‌اند. این دو با همکاری یکدیگر سال ۱۹۷۶، کتاب «انسجام در زبان انگلیسی» را در انتشارات لانگمن، لندن پدید آوردند (منشی زاده و ایشانی، ۱۳۹۳: ۱۴).

تحلیل نظریه انسجام و ابزارهای مختلف آن

انسجام یا پیوستگی جملات، محصول رابطه اجزای دو جمله با یکدیگر است. این ارتباط در سطح آوایی، معنایی، نحوی و منطقی زبان شکل می‌گیرد. اگر اجزای جمله‌های نوشته یا گفته‌ای با هم مربوط باشند یا به عبارت دیگر منسجم باشند، آن نوشته یا گفته، یک متن (text) را شکل می‌دهد.

هلیدی و حسن در اثر معروف خود ساختمان متنی و روابط بین جمله‌ای را بررسی کرده‌اند. در این بررسی، آن‌ها روابط بین جمله‌ای متن را انسجام متنی نامیده و آن را اینگونه تعریف کرده‌اند: «انسجام، یک مفهوم معنایی است که به روابط معنایی موجود در متن اشاره دارد و آن را به عنوان یک متن از غیر متن متمایز و مشخص می‌نماید» (سارلی، ۱۳۹۰: ۵۶؛ امرایی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۲۳).

نظریه انسجام هلیدی و حسن، نخستین بار برای تحلیل عوامل انسجامی در زبان انگلیسی به کار رفت؛ اما این نظریه را می‌توان در زبان‌های مختلف به کار برد، هرچند ممکن است الگوهای انسجامی آن زبان‌ها با هم تفاوت داشته باشد (قوامی و آذرنوا، ۱۳۹۲: ۷۶).

این دو نظریه‌پرداز دستور نقش‌گرایی و تحلیل متن، ابزارها و عوامل انسجام متن را ابتدا به سه گروه کلی انسجام دستوری، انسجام واژگانی و انسجام پیوندی (ربطی) تقسیم می‌کنند و سپس برای هر کدام از آن عوامل انسجامی زیرمقوله‌هایی در نظر می‌گیرند که در ادامه مقاله به توضیح تک تک آن‌ها همراه با ذکر نمونه‌هایی از متن ترجمه فارسی پرداخته می‌شود.

الگوی انسجام هلیدی در ترجمه فارسی ابوالفضل بهرامپور از سوره زلزال

در این بخش با تکیه بر الگوی انسجام هلیدی و حسن (۱۹۸۵م) انسجام و ابزارهای آن در ترجمه سوره زلزله به قلم *ابوالفضل بهرامپور*، تحلیل می‌گردد، همانطوری که میزان انسجام ترجمه ایشان نیز به طور آماری و نموداری مورد سنجش و ارزیابی قرار می‌گیرد. گفتنی است که برای نشان دادن انسجام یک متن، انجام مراحل زیر به ترتیب ضروری است: ۱. تقسیم کردن متن به بندهای تشکیل دهنده (جمله‌واره‌ها ۲. نوشتن واژه‌های موجود در هر بند بدون در نظر گرفتن حروف ربط، اضافه و... به صورت جداگانه ۳. یافتن عوامل انسجام واژگانی و دستوری در متن از میان واژه‌های نوشته شده (کلّ نمونه‌ها) ۴. در ادامه، قرار دادن این عوامل در زنجیره‌هایی با عناوین یکسانی و مشابه و محاسبه نمونه‌های شرکت کننده در این زنجیره‌ها (نمونه‌های مرتبط) ۵. مرحله بعدی، محاسبه درجه انسجام متن است (محاسبه درصد نمونه‌های مرتبط نسبت به کلّ نمونه‌ها) (ر.ک: ایشانی، ۱۳۹۳: ۲۱-۲۰).

متن ترجمه فارسی ابوالفضل بهرامپور از سوره زلزال

به نام خداوند هستی بخش مهربان

هنگامی که زمین با زلزله مخصوص خود لرزانده شود (۱) و زمین بارهائش را بیرون افکند (۲) و آدمی گوید، آن را چه شده است (۳) در آن روز زمین خبره‌هایش را بازگوید (۴) مسلماً از آن روست که پروردگارت به آن الهام کرده (۵) آن روز مردم دسته دسته بازگردند تا کارهایشان به آن‌ها نشان داده شود (۶) پس هر که به اندازه ذره‌ای نیکی کند آن را می‌بیند (۷) و هر که به اندازه ذره‌ای بدی کند آن را می‌بیند (۸)
(بهرامپور، ۱۳۸۷ش: ۴۰۰ - ۵۹۹).

بحث و پردازش آماری موضوع

در ادامه، به بررسی عوامل انسجام در متن ترجمه فارسی سوره زلزله از *ابوالفضل بهرامپور* پرداخته می‌شود. برای تحلیل میزان انسجام و عملکرد آن در ترجمه سوره لازم است مراحل زیر را به ترتیبی که می‌آید، انجام دهیم:

الف) متن را به بندهایی ساده و نه مرکب تقسیم می‌کنیم.
 ب) واژگان مربوط در هر بند را بدون در نظر گرفتن حروف ربط، اضافه و ... به صورت جداگانه می‌نویسیم. این کار به ما در یافتن مجموع تعداد کل نمونه‌ها برای محاسبه درصد پیوستگی متن مورد نظر کمک می‌کند. ما در این پژوهش، موارد الف و ب را به صورت زیر، جهت اختصار در هم آمیخته‌ایم:

۱. نام - خداوند - آغاز می‌کنم - (من).

۲. هنگامی که - زمین - زلزله سخت - خود - لرزانده شود.

۳. زمین - بارهائش - زمین افکند.

۴. آدمی - می‌گوید (چه می‌گوید).

۵. آن (زمین) - چه - شده است.

۶. آن روز - زمین - خبرهائش - بازگوید.

۷. پروردگار - تو - آن - الهام کرده است.

۸. آن روز - مردم - دسته دسته - بازگردند.

۹. کارهای شان - آن‌ها - نشان داده شود.

۱۰. هر کس - اندازه ذره‌ای - نیکی کند.

۱۱. آن (کار نیک) - می‌بیند.

۱۲. هر کس - اندازه ذره‌ای - بدی کند.

۱۳. آن (کار بد) - می‌بیند.

ج) با در نظر گرفتن تقسیم‌بندی فوق از تمام واژگان متن ترجمه، عوامل انسجام واژگانی و دستوری را پیدا نموده و بر اساس ارتباط محور افقی و عمودی متن آن‌ها را در جدول زیر می‌نویسیم:

جدول ۱: عوامل انسجام واژگانی و دستوری (امرائی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۳۸-۱۳۱)

۱	نام خداوند	آغاز (من) می‌کنم	خود	هنگامی زمین که	زلزله لرزانده سخت شود				
۲									
۳				زمین	زمین بارهائش افکند				

			می گوید					آدمی		۴
			شده است چه				آن (زمین)			۵
			بازگوید خبرها				آن روز زمین	ش (آن)		۶
			کرده است				آن	(ت) تو	پروردگار الهام	۷
	دسته دسته		بازگردند				آن روز	مردم		۸
			نشان داده کارهایشان شود					آن‌ها (مردم)		۹
اندازه ذره‌ای			کند نیکی					هر کس		۱۰
			می بیند آن (کار نیک)							۱۱
اندازه ذره‌ای			کند بدی					هر کس		۱۲
			می بیند آن (کار بد)							۱۳

اکنون، پس از گردآوری تمام نمونه‌های انسجام از متن ترجمه فارسی ابوالفضل بهرامپور به کیفیت و میزان حضور این عناصر و ابزارهای انسجام‌بخش و فراوانی آن‌ها بر اساس جدول شماره ۲ که در ذیل آمده، پرداخته می‌شود:

جدول شماره ۲: روابط حاکم بر عوامل انسجام دستوری و واژگانی در ترجمه فارسی ابوالفضل بهرامپور

زمین (۲) خود (۲)	ارجاع	
زمین (۲) ش (۳)		
زمین (۲) آن (۳)		
هنگامی که (۲) آن روز (۶)		
هنگامی که (۲) آن روز (۸)		
زمین (۳) آن (۵)		
ت (۷) آدمی (۴)		
مردم (۸) شان (۹)		

ت (۷) آدمی (۴) آدمی (۴) هر که (۱۰) آن‌ها (۹) مردم (۸) مردم (۹) آن‌ها (۹) نیکی (۱۰) (آن) (۱۱) بدی (۱۲) (آن) (۱۳)		عوامل انسجام دستوری
من (۱) (حوادث روز قیامت) (۷)، آن (۵) - زمین (۲)، آن روز (۶) - هنگامی که (قیامت) (۲)، آن (۷) - زمین (۲)، آن روز (۸) - هنگامی که (قیامت) (۲)، آن (۱۱) - نیکی (۱۰)، آن (۱۳) - بدی (۱۲)،	جانشینی و حذف	
زمین (۲) زمین (۳) اندازه ذره‌ای (۱۱) اندازه ذره‌ای (۱۲) هر کس (۱۱) هر کس (۱۲) می‌بیند (۱۱) می‌بیند (۱۳) کند (۱۰) کند (۱۲)	تکرار	عوامل انسجام واژگانی
زلزله سخت (۲) باره‌ایش (۳) خبره‌ایش (۶) باره‌ایش (۳) هنگامی که (۲) آن روز (۶) هنگامی که (۲) آن روز (۸) پروردگار (۷) خداوند (۱) هنگامی که (۲) آن روز (۸)	هم‌معنایی	
نیکی (۱۰) بدی (۱۲)	تضاد معنایی	
خداوند (۱) بخشنده و مهربان (۱)، زلزله سخت (۲) بار (۳)، بار (۳)، خبر (۶)، باز گوید (۶) نشان داده شود (۹)، می‌گویند (۴)، بازگردند (۸)، نشان داده شود (۹)	جزء و کل	
مردم (۸) آدمی (۴) هر کس (۱۰) آدمی (۴) اندازه ذره‌ای (۱۱) اندازه ذره‌ای (۱۲) هر کس (۱۲) آدمی (۴)	برابری	

نامگذاری	زلزال (عنوان)
تشابه	اندازه ذره‌ای (۱۱) اندازه ذره‌ای (۱۲)

همانگونه که ملاحظه می‌شود، فراوانی عوامل انسجام و تقسیم‌بندی نوع عامل انسجام‌بخش در این قسمت تجزیه و تحلیل می‌گردد. در مرحله بعدی، یعنی مرحله سوم نوبت می‌رسد به چگونگی تقسیم نمونه‌های انسجام به زنجیره‌های ارتباطی که شامل دو نوع یکسانی و شباهت هستند. در اینجا واژگان مرتبط با همدیگر گره معنایی تشکیل داده و اما واژگان غیر مرتبط ایجاد گره نمی‌کنند. به عبارتی دیگر، این واژگان غیر مرتبط، نمونه‌های جنبی نامیده می‌شوند که در جدول شماره ۱ ارتباط معنایی با همدیگر نداشته و به عبارتی گره تشکیل نداده‌اند. لذا این عوامل را که گره معنایی تشکیل داده و با هم مرتبط‌اند، در جدول زیر آمده است:

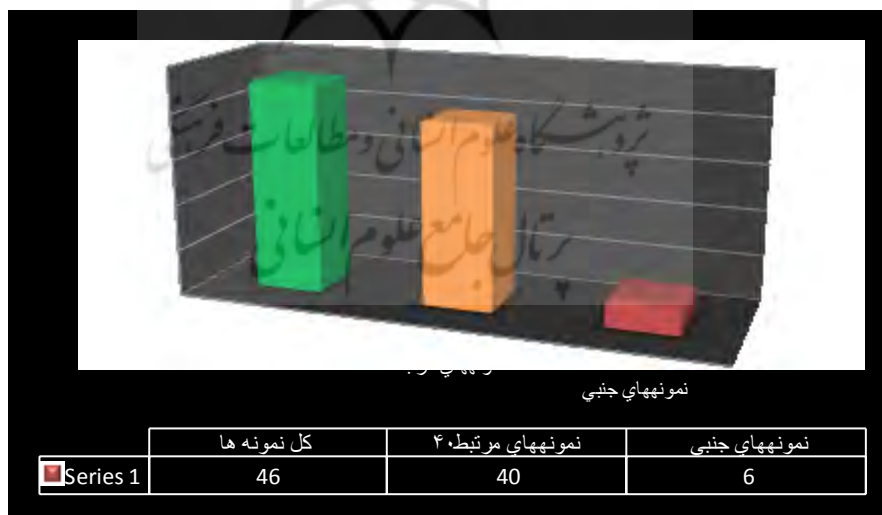
جدول شماره ۳: زنجیره‌های یکسانی و شباهت در ترجمه فارسی بهرامپور

جمله	نام خداوند	(من)	هنگامی که	زمین	لرزنده شود			
۱	خداوند	(من)	هنگامی که	زمین	لرزنده شود			
۲		خود	که					
۳				زمین	زمین افکند			
۴	آدمی	آدمی			می‌گوید			
۵				آن (زمین)	شده چه است			
۶	ش (آن)	ش (آن)	آن روز	زمین	بازگوید	خبرها		
۷	پروردگار (ت)	پروردگار (ت)			کرده است			
۸	مردم	مردم	آن روز		بازگردند		دسته دسته	
۹	آن‌ها	آن‌ها			نشان	کارهایشان		

			داده شود			(مردم)		
اندازه ذره‌ای		نیکی	کند			هر کس		۱۰
		آن(کار نیک)	می‌بیند					۱۱
اندازه ذره‌ای		بدی	کند			هر کس		۱۲
		آن(کار بد)	می‌بیند					۱۳

با توجه به آنچه ذکر شد، تعداد کل نمونه‌های انسجامی بر اساس جدول شماره ۱ در این ترجمه ۴۶ مورد و تعداد نمونه‌های انسجامی مرتبط بر اساس جدول شماره ۲، ۴۰ مورد و تعداد نمونه‌های جنبی یا غیر مرتبط که فاقد هم‌زنجیره بوده و ارتباطی با دیگر نمونه‌ها ندارند، بر اساس جدول شماره ۱ تنها ۵ مورد است که در نمودار زیر نیز درصد مشارکت و تأثیر آن‌ها در میزان انسجام متن ترجمه فارسی بهرام‌پور آمده است:

نمودار شماره ۱: فراوانی کل نمونه‌های انسجام، مرتبط و جنبی در ترجمه فارسی بهرام‌پور

نقد و تحلیل عناصر انسجام در ترجمه ابوالفضل بهرامپور از سوره زلزال

۱. انسجام دستوری

۱-۱. ارجاع

ارجاع در متون مختلف غالباً با کمک ضمائر، اسم‌های اشاره و موصول صورت می‌گیرد. ارجاع یا درون متنی است یا برون متنی. در ارجاع برون متنی مرجع ضمیر یا اسم اشاره و یا اسم موصول در خارج از متن یافت می‌شود و لذا کارکرد انسجام‌بخشی ندارد. ارجاع درون‌متنی، خود به دو بخش «ارجاع به ماقبل» و «ارجاع به مابعد» تقسیم می‌شود (Haliday & Hasan, 1984: 39). ارجاع یا پیش از مرجع می‌آید که به آن ارجاع پیش مرجع می‌گویند و یا پس از مرجع می‌آید که به آن ارجاع پس مرجع می‌گویند (الزناد، ۱۹۹۳م: ۱۱۹؛ به نقل از پاشا زانوس و نبی‌پور، ۱۳۹۶: ۸۶).

تأمل در متن ترجمه فارسی بهرامپور از سوره زلزال نشان می‌دهد که عنصر ارجاع از مهم‌ترین عناصر انسجام‌بخش در ترجمه اوست تا جایی که در برقراری ارتباط بین کلمات و جملات ترجمه نقش مهمی ایفا نموده است. از جمله این ارتباطات ارجاعی می‌توان به ضمیر جمع (شان) در جمله شماره ۹ اشاره کرد که به واژه مردم در جمله شماره ۸ برمی‌گردد و از نوع ارجاع پس مرجع تلقی می‌گردد. در نتیجه «ارجاع درون مرجع» به شمار می‌آید. در جمله شماره ۲ ضمیر مشترک «خود» به زمین در همان جمله برمی‌گردد. ضمیر متصل و شخصی «ت» در جمله شماره ۷ مرجع آن «آدمی» است که در جمله شماره ۴ آمده است؛ و چون «آدمی» در متن ترجمه ذکر شده است؛ لذا از نوع ارجاع پسین و نیز از نوع درون متنی به شمار می‌رود.

۲-۱. جایگزینی و حذف

در جایگزینی غالباً یک عامل به جای عاملی دیگر می‌آید و کارکرد همان عامل خاص را ایفا می‌کند. به عبارتی یک واژه یا عبارت جایگزین یک عبارت دیگر و یا جمله‌ای می‌شود. اما عنصر «حذف» یک پیوند درون‌متنی است و در بیش‌تر موارد عنصر پیش‌انگاشته در متن قبلی وجود دارد (Haliday & Hasan, 1976: 144) و غالباً بدین صورت است که یک واژه و یا یک عبارت و یا جمله‌ای به دلالت سیاق کلام حذف می‌شود.

شود و خواننده می‌تواند با در نظر گرفتن قرینه‌های لفظی و یا معنایی کلام آن عصر حذف شده را دریابد. حذف یک یا چند عنصر به قیاس عناصر قبلی موجود در متن، به منظور ایجاد انسجام است.

به عنوان مثال، مفعول به در جمله شماره ۶ به دلالت تعمیم حذف شده است و مضمول حوادث مختلف روز قیامت می‌شود که خداوند متعال از باب دلالت عموم و تا اینکه بر تمام حوادث عمومیت یابد آن را حذف نموده که در حقیقت به نوعی تکرار جملات پیشین در آیه است یعنی زمین خبرهایش را می‌گوید مبنی بر اینکه زلزله می‌شود و بارهایش را خارج می‌کند و ...؛ حذف جمله‌های کوتاه مبنی بر حوادث روز قیامت به عنوان خبرهایی برای زمین، به دلیل ایجاز کلام در متن سوره و نیز جلوگیری از تکرار نکردن آن‌ها متناسب با بافت موقعیت متن صورت گرفته است و به جای این جملات واژه «خبرها» به صورت عموم جایگزین شده است.

۲. انسجام واژگانی

۲-۱. تکرار

تکرار به معنای کارکرد متعدد برخی از عناصر جمله و متن است که به عنوان یکی از ابزارهای انسجام‌آفرینی در متن مطرح می‌شود که طی آن عناصری از جمله‌های قبلی متن در جمله‌های بعدی تکرار می‌شود که سبب نوعی بافت درونی و ارتباط شبکه‌ای در متن می‌شود و ساختمان متن را مستحکم می‌کند.

عامل تکرار در مقوله‌هایی همانند «هم‌معنایی یا ترادف» «تضاد»، «شمول معنایی» و «رابطه جزء و کل» انجام می‌گیرد.

تأملی اندک در ترجمه فارسی بهرام‌پور از سوره زلزله نشان می‌دهد که غالب تکرارها در آن از نوع اسمی هستند. به عنوان نمونه، واژه زمین در جملات شماره ۲ و ۳ تکرار شده و یا عنصر واژگانی «اندازه ذره‌ای» در جملات شماره ۱۱ و ۱۲ تکرار شده که همگی از نوع اسم هستند. این نوع تکرار اسمی دلالت بر حتمیت حوادث روز قیامت دارد که خداوند متعال این تکرارهای تأکیدی را غالباً به شکل اسم آورده تا بر ثبوت و قطعیت حوادث قیامت بیش‌تر دلالت کند.

۲-۲. مترادف معنایی

کلماتی که از نظر معنی معادل، مشابه و یا یکسان با کلمه دیگر هستند و به منظور دوری از تکرار یک کلمه در متن به کار می‌روند و باعث انسجام، تنوع و جذابیت بیش‌تر یک متن برای خواننده می‌شوند. واژه «زلزله سخت» در جمله شماره ۲ نه‌تنها به صورت مضمونی و اشاری در عنوان تکرار شده است، بلکه با واژه‌های همانند «بارهایش» و «خبرهایش» ارتباط جزء و کل داشته که به نوعی دارای مترادف معنایی با واژگان «بارهایش» و «خبرهایش» هستند. و یا واژه پروردگار در جمله شماره ۷ با خداوند در جمله شماره ۱ مترادف و هم‌معناست.

۲-۳. تضاد معنایی

گاهی ارتباطی قوی بین دو کلمه سبب می‌شود که در کنار هم جمع شوند. در اینگونه رابطه، واژه‌ها یا واحدهای واژگانی، معنایی متضاد با یکدیگر دارند. به عنوان نمونه، واژه‌های «تیکه»، «بدی» در متن ترجمه فارسی بهرام‌پور از جمله جفت‌واژه‌های متضادی هستند که به زیبایی در ساختار متن قرار گرفته و انسجام و استحکام متن را تقویت نموده‌اند.

۳-۳. شمول معنایی یا جزء و کل

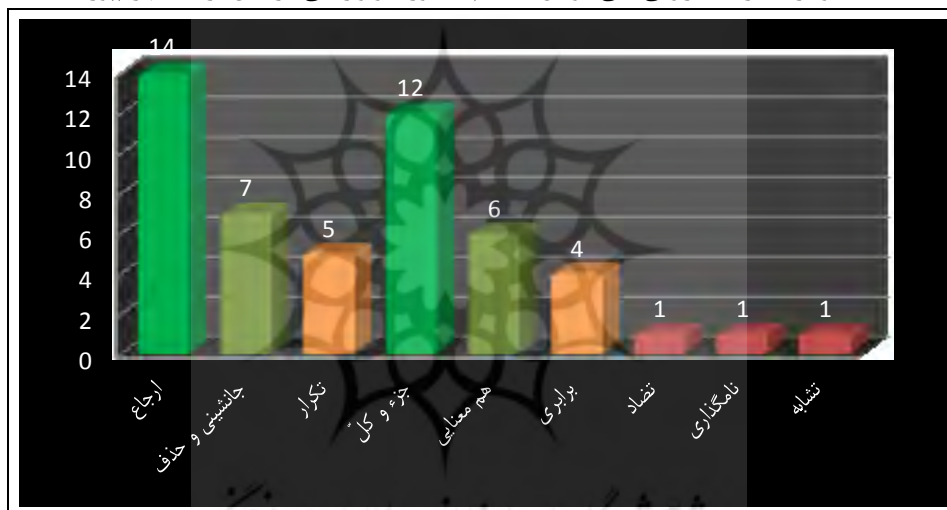
شمول معنایی به حالتی اشاره دارد که معنای یک واژه به طور کامل توسط یک واژه دیگر که معنای فراگیرتری دارد، پوشش داده شود (آقا گل‌زاده، ۱۳۹۴: ۱۰۸)؛ برای نمونه در واژگان زلزله سخت (۲) بار (۳)، بار (۳)، خبرها (۶)، واژه «زلزله سخت» شامل حوادث روز قیامت می‌شود که شامل «بارها» و «خبرها»ی زمین که زیرشمول حوادث قیامت هستند، نیز می‌شود.

۳-۴. انسجام واژگانی موردی یا نمونه‌ای

«عواملی مانند برابری (Equivalence)، نامگذاری (Naming) و تشابه (Semblance) در این مجموعه قرار می‌گیرند. شایان ذکر است که برای عامل واژگانی موردی نمی‌توان

نمونه‌ای خارج از متن به دست داد؛ زیرا در این مورد، مثال‌ها تنها در آن متن، عامل انسجامی به‌شمار می‌روند. مثلاً در متنی که عامل انسجامی «او» به شخصی بهنام «مریم» ارجاع داده می‌شود، ارجاع تنها در همان متن صورت می‌گیرد، نه در دیگر متن‌ها. به همین سبب، رقیه حسن اینگونه عوامل انسجام و اژگانی را محدود(مقید) به متن دانسته و معتقد است اعتبار این عامل به عنوان محصول مخصوص همان متن است و در نظام زبانی توسعه نمی‌یابد. به عبارت دیگر، این عامل تنها در همان متن از طریق بافت زبانی معتبر است(حسن، ۱۹۸۴: ۲۰۱؛ به نقل از ایشانی، ۱۳۹۳: ۲۰).

نمودار شماره ۲: فراوانی کلی عوامل انسجام دستوری و واژگانی در متن ترجمه بهرام‌پور

پیوند ربطی و انسجام منطقی بین جملات ترجمه فارسی ابوالفضل بهرام‌پور

در هر زبانی کلمات و عبارات خاصی وجود دارد که نقش آن‌ها انتقال خواننده یا شنونده از جمله‌ای به جمله بعد است(ر.ک: لطفی‌پور ساعدی، ۱۳۸۵: ۱۱۳). مهم‌ترین ابزارها و عناصر ربطی و پیوندی بر مبنای نظریه هلییدی عبارت‌اند از: ۱- پیوندهای زمانی. ۲- پیوندهای علی و سببی. ۳- پیوندهای افزایشی. ۴- پیوندهای تباینی و تقابلی (فلاح و پورا کبر کسمایی، ۱۳۹۱: ۱۳۴). با دقت و تأمل در متن ترجمه فارسی بهرام‌پور از سوره زلزله، می‌توان چنین نتیجه گرفت که اتفاقاً متن ترجمه وی دارای قوی‌ترین

عامل ارتباط منطقی و انسجام ربطی بین جملات ترجمه یعنی حرف عطف واو است که نوعی توالی و ارتباط منطقی و زمانی منظم را در بین غالب جملات ترجمه برقرار کرده و آن‌ها را در متن ترجمه به هم پیوند داده است. عوامل ربط زمانی، جمله‌هایی را که حاوی رویدادهای پی‌درپی هستند، به هم پیوند می‌دهد. در متن ترجمه بیش‌ترین پیوند معنایی و ربطی از حرف عطف واو است که انسجام زیادی به متن ترجمه بخشیده است. تأمل در جملات: «هنگامی که زمین با زلزله مخصوص خود لرزانده شود» (۱) و زمین باره‌ایش را بیرون افکند» (۲) و آدمی گوید، آن را چه شده است...» مؤید این مطلب است که حرف واو بیش‌ترین تأثیر را در ارتباط معنایی و منطقی بین جملات رقم زده است. می‌توان گفت که «عام‌ترین حرف عطف در زبان عربی «واو» است که بر مشارکت معطوف با معطوف علیه در اعراب و حکم بدون لزوم ترتیب میان آن‌ها دلالت می‌کند. از دیگر عوامل پیوند ربطی و انسجام منطقی بین جملات ترجمه می‌توان به حرف التزامی، علی و شرطی «تا» در جملات ترجمه: «آن روز مردم دسته دسته بازگردند تا کارهای‌شان به آن‌ها نشان داده شود» (۶) اشاره کرد که در این نوع ارتباط معنایی بین جملات متن، رابطه‌ای علی و معلولی، مقدمه و نتیجه و یا شرطی برقرار شده است. می‌توان گفت که ارتباط سببی، شامل روابط علت، نتیجه، هدف و شرط است.

از دیگر عوامل پیوندی می‌توان به حرف ربط «پس» در بین جملات ترجمه آیات ۶ و ۷ از بهرامپور اشاره کرد که نمودار نوعی ارتباط منطقی بین سبب و مسبب را فراهم آورده است: «آن روز مردم دسته دسته بازگردند تا کارهای‌شان به آن‌ها نشان داده شود» (۶) پس هر که به اندازه ذره‌ای نیکی کند آن را می‌بیند» (۷) این عامل ارتباطی جهت توضیح بیش‌تر همراه با استدلالی منطقی، پس از بیان حوادث قیامت برای اعطای پاداش آدمیان در روز قیامت آمده است. تا جایی که در این نوع ارتباط، مطالب بعدی برای مخاطب برجسته‌تر گشته و موجب جلب توجه بیش‌تر خواننده به متن شده است.

می‌توان چنین نتیجه گرفت که از میان انواع ادات پیوند معنایی و منطقی جملات در متن ترجمه بهرامپور همانند متن مبدأ (سوره زلزله)، با توجه به رابطه معنایی بندها و جملات با یکدیگر، انواع مختلفی از کلمات ربط مورد استفاده قرار گرفته و مهم‌ترین آن‌ها حرف عطف واو است که مطلقاً مفید جمع و اتصال زمانی و منطقی جملات با

یکدیگر است. بهره‌گیری بهرام‌پور از مهم‌ترین عوامل انسجام‌بخش جملات، یعنی حرف عطف واو، انسجام منطقی و ارتباط معنایی بین جملات این ترجمه را به‌مراتب بالا برده و آن را به‌منزله کلی واحد و منسجم قرار داده است. چراکه واو عطف قوی‌ترین ابزار توالی و انسجام جملات است تا جایی که بلاغت‌دانان عدم ربط و انفصال بین جملات را با ترک استعمال واو و آوردن به‌شکل استیناف و جمله ابتدایی نشان داده‌اند.

نتیجه بحث

با بررسی و تحلیل عوامل انسجام متنی در ترجمه فارسی *ابوالفضل بهرام‌پور* ملاحظه گردید که ترجمه بهرام‌پور از سوره زلزال همانند متن مبدأ انسجام متنی بالایی در حدود ۸۹ درصد را دارد و واژگان و جملات بوجود آورنده آن، ارتباط نزدیک و تنگاتنگی با هم دارند. این امر سبب شده است که شاکله ترجمه فارسی سوره زلزال به قلم بهرام‌پور همانند بنایی به نظر برسد که تمامی اجزاء آن در محور افقی و عمودی کلام با هم مرتبط‌اند. قابل ذکر است که در بین عوامل دستوری، ارجاع با ۱۶ نمونه، بیش‌ترین عنصر انسجام بخش در این ترجمه فارسی منسجم است. در بین عوامل واژگانی نیز عناصر جزء و کل ۱۲ نمونه و تکرار با ۵ نمونه و هم‌معنایی با ۶ نمونه بسامد بالاتری نسبت به دیگر عوامل انسجامی در ترجمه فارسی سوره زلزال دارند. از میان عوامل ربطی و پیوندی نیز عامل ارتباطی و عطف زمانی با واو نسبت به ارتباط شرطی و علی بسامد بالاتری یافته است. از طرفی، تعداد کل نمونه‌های انسجام‌بخش در این ترجمه فارسی ۴۶ مورد برآورد شد که نمونه‌های مرتبط، ۴۰ مورد و نمونه‌های جنبی که هیچ ارتباط منطقی با هم نداشته و نتوانسته‌اند گره معنایی تشکیل بدهند، تنها ۶ مورد تشخیص داده شد؛ بر همین اساس، انسجام یا ارتباط معنایی نمونه‌ها در ترجمه بهرام‌پور ۸۶/۹۵٪ درصد است که این موضوع حاکی از انسجام بالای متن ترجمه است.

کتابنامه

آقا گل زاده، فردوس. ۱۳۸۵ش، **تحلیل گفتمان انتقادی**، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
بهرامپور، ابوالفضل. ۱۳۸۷ش، **ترجمه فارسی قرآن کریم**، چاپ سوم، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

هلیدی و حسن. ۱۳۹۳ش، **زبان، بافت و متن**، ترجمه مجتبی منشی زاده و طاهره ایشانی، تهران: نشر علمی.

کتاب انگلیسی

Halliday, M. A. K. and Ruqaiya Hasan. (1976), *Cohesion in English*. London: Longman.

مقالات

امرائی، محمدحسن و همکاران. ۱۳۹۶ش، «**ارزیابی مقایسه‌ای انسجام در سوره علق و ترجمه آن از حداد عادل بر اساس نظریه هلیدی و حسن**»، **دوفصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش‌های ترجمه در زبان و ادبیات عربی دانشگاه علامه طباطبایی**، دوره ۷، شماره ۱۶، صص ۱۴۹-۱۱۹.

انصاری نیا، زری و انسیه خزعلی. ۱۳۹۶ش، «**رویکردهای زبانی در تحلیل گفتمان مناظره امام رضا(ع) با ابوقره صاحب شبرمه (مطالعه موردی کلام الهی)**»، **فصلنامه لسان مبین**، سال هشتم، دوره جدید، شماره بیست و هشتم، تابستان ۱۳۹۶، صص ۲۷-۱.

ایران زاده، نعمت الله و کبری مرادی. ۱۳۹۳ش، «**بررسی شعر «یادداشت‌های شعر جاودانگی» قیصر امین پور بر اساس نظریه نقش‌گرایی هلیدی**»، **متن پژوهی ادبی**، سال ۱۹، شماره ۵، پاییز، صص ۲۲-۷.

ایشانی، طاهره. ۱۳۹۳ش، «**تحلیل مقایسه‌ای عوامل انسجام در دو غزل حافظ و سعدی و تأثیر آن بر انسجام متن**»، **فصلنامه علمی - پژوهشی زبان پژوهی دانشگاه الزهراء**، سال ششم، شماره ۱۰، بهار، صص ۳۵-۹.

پاشا زانوس، احمد و مریم نبی‌پور. ۱۳۹۶ش، «**عوامل انسجام در سوره زلزال (بر اساس نظریه هلیدی و حسن)**»، **پژوهشنامه معارف قرآنی**، سال ۸، شماره ۳۰، پاییز، صص ۱۰۱-۸۱.

سارلی، ناصر قلی و طاهره ایشانی. ۱۳۹۰ش، «**نظریه انسجام و هماهنگی انسجامی و کاربرد آن در یک داستان (قصه نردبان)**»، **فصلنامه زبان پژوهی دانشگاه الزهراء(س)**، شماره ۴.

فلاح، غلامعلی و صدیقه پوراکبر کسمایی. ۱۳۹۱ش، «**نقش عوامل ربط غیر زمانی در انسجام متن**»، **فصلنامه زبان و ادبیات فارسی**، سال ۲۰، شماره ۷۳، پاییز، صص ۱۵۲-۷۲.

قوامی، بدریه و لیدا آذرخوا. ۱۳۹۲ش، «تحلیل انسجام و هماهنگی در شعری کوتاه از شاملو»، فصلنامه زبان و ادب فارسی دانشکده ادبیات و زبان های خارجی دانشگاه آزاد اسلامی واحد سنندج، شماره ۱۵.

لطفی پور ساعدی، کاظم. ۱۳۷۱ش، «درآمدی بر سخن کاوی»، مجله زبان شناسی، سال ۹، شماره ۱، صص ۱۰۹-۱۲۲.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی